
Branko Marušič*

Jubilantka Milica Kacin Wohinz

IZVLEČEK

Članek je posvečen življenjskemu jubileju slovenske zgodovinarke Milice Kacin Wohinz (Cerkno, 12. 10. 1930). Svojo raziskovalno delo je posvetila zgodovini Slovenskega primorja (tudi Julijske krajine) v času od konca prve pa vse do začetka druge svetovne vojne. V objavah (tri obsežne monografije in številne razprave v slovenskem in predvsem v italijanskem jeziku) je obravnavala predvsem položaj slovenske etnične skupnosti v dobi italijanske okupacije (1918-1921) ter tudi potem, ko je bila Primorska priključena Kraljevini Italiji. Odnos te države do Slovencev je krojil fašizem s svojo raznarodovalno politiko. Kacinova je za svoje raziskave kot prva uporabljala gradivo iz arhivskih hranilišč v Italiji.

Ključne besede: biografija, zgodovinopisje, primorski Slovenci, Italija, fašizem, antifašizem, Primorska

ABSTRACT

MILICA KACIN WOHINZ

The article is dedicated to the 70th anniversary of the Slovene historian Milica Kacin Wohinz (born in Cerkno, on October 12, 1930). Mrs Kacin Wohinz's research work focused on the history of the Slovene Primorska region (and Venezia Giulia region in Italy) in the period from the end of World War I to the beginning of World War II. In her publications (among them are three large monographs and numerous articles in Slovene and in particular in Italian) she dealt primarily with the status of the Slovene ethnic community during the period of Italian occupation (1918-1921) and also during the period after the Venezia Giulia region was made a part of the Kingdom of Italy. Italy's attitude to the Slovenes was shaped by Fascism and its denationalisation policy. Mrs Kacin Wohinz was the first researcher to use documents from Italian archives in her research work.

Key words: biography, historiography, the Slovenes of the Slovene Litoral, Italy, Fascism, Anti-Fascism, the Julian March

* Dr., znanstveni svetnik, Znanstveno raziskovalni center SAZU, Raziskovalna enota Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica, Trg E. Kardelja 1

"Nimam strahu v srcu - morda mi bo pa sreča mila".
(Dominik Kacin, Bukovina 23. 7. 1917)

Ta prispevek ima zelo oseben začetek. Zgodaj pomladi leta 1945, kmalu potem, ko sem dopolnil sedem let, sta moja mama in moj starejši brat obiskala očeta, ki je takrat partizanal po Cerkljanskem. V gorskem Cerknem sta se zadržala več dni, tudi zaradi hajk, ki so ovirale vrnitev v osrčju Goriške ležeči Solkan, kjer je naša družina stalno živela. Spominjam se, da je brat po vrnitvi navdušujoče pripovedoval tudi o pevskem nastopu sester Kacin na partizanski prireditvi v Cerknem. Ta utrinek iz otroštva sem obudil leta 1957 v zgodovinskem seminarju, takrat je imel svoj sedež še v pritličju ljubljanske Narodne in univerzitetne knjižnice, ko me je bruca ogovorila študentka višjega letnika, pravzaprav absolventka ("Si ti Primorec?") in se predstavila, da je Milica Kacinova, Cerkljanka. Torej ena od sester Kacin, mladenk, ki so prepevale "raz odre primitivnih dvoran, skednjev, brez posebnih priprav, kulis".¹ Povezava z otroškim spomini je bila vzpostavljena. Veliko let je že od takrat in prijetno mi je ob misli, da sem bil izbran za avtorja prispevka o dr. Milici Kacin Wohinčevi v zborniku, ki časti njen življenjski jubilej.

Reka pri Cerknem, vasica v dolini reke Idrije, na pol poti med Idrijo in Mostom na Soči, sodi v eno izmed zgodovinskih ozemelj južnega predgoskega sveta Julijskih Alp. V naselju so na začetku 19. stoletja izkopali 14 pozno latenskih (zgodnje rimskih) grobov idrijskega tipa. Nedaleč tod, proti zahodu, se na levem bregu Idrije dviga šebreljska planota s cerkvijo sv. Janeza Krstnika in znamenitim paleolitskim nahajališčem Divje babe, kjer je najdba piščali spodbudila "nove poglede na duhovnost neadertalcev".² Severozahodno nad Reko se vzpenjajo Police z Marijino cerkvijo, v njej so freske Jerneja iz Loke (1536). Do prvega večjega središča Cerknega je le sedem kilometrov poti.

Na Reki se je 12. oktobra 1930 rodila Milica Kacinova, po vrsti že četrto dekle, v zakonu uradnika Dominika Kacina in Emilije Brezigar iz Morskega pri Kanalu. Očetov rod izvira s samotne kmetije Rupa v prostranstvu na levem bregu Idrije raztresenega naselitvenega območja Idrijskih Krnic.

Kacini so cerkljansko-idrijski domačini in kar nekaj jih je, ki so se uveljavili po svetu. Literarni zgodovinar in jezikoslovec Anton Kacin (1901-1984) iz Spodnje Idrije je znan zlasti po svojih učbenikih slovenskega jezika za Italijane. Ivan Kacin (1884-1953) iz Otaleža je bil znan izdelovalec orgel. Z Idrijskih Krnic je bil Ivan Kacin (1903-1960), publicistično je deloval med primorskimi rojaki v Argentini. Duhovnik v Šebreljah Andrej Kacin (1829-1875) s Hmenic po Bevkovim vrhom (Otalež) se je aktivno udeleževal taborskega gibanja na Primorskem. Med preostalimi primorskimi Kacini, ki nastopajo v leksikonih, pa je pravzaprav le še družina Milice Kacinove.

Oče Dominik (1895-1971), maturant idrijske realke, ima velike zasluge za gospodarsko življenje na Cerkljanskem med obema vojnama. Prva svetovna vojna, iz katere je prišel

kot težak invalid, mu je spremenila študijske načrte in služboval je kot uradnik v gospodarskih ustanovah. Največ let pri Kmetijski posojilnici in hranilnici v Cerknem (1929-1941). Šebreljska kronika piše, da je bil "poštenjak, da malo takih".³

¹ Danilo Turk Joco: Začetki novega kulturnega ustvarjanja na Primorskem med narodnoosvobodilno borbo, po 25 letih zatiranja. Gledališki list, SNG za Trst in Primorje, 2, 1945/46, str. 37.

² Ivan Turk: Ob zôri časov. Ljubljana 1997, 10.

³ Andrej Pagon Ogarev: Šebrelje skozi stoletja. Ljubljana 1976, 68.

Rojstna hiša Milice Kacin v Reki pri Cerknem (slika iz leta 1903).

Med obema vojnama je sodeloval v tigrovski organizaciji, med drugo svetovno vojno pa v OF. Zato so ga italijanske oblasti pozno jeseni leta 1942 zaprle, doživel pa je tudi mauthausensko uničevalno taborišče. Njegova najstarejša hči Irma (1925) je kot tolminska učiteljica postala partizanski borec. Bila je članica igralske skupine IX. korpusa. Po vojni se je posvetila publicističnemu delu in prevajalstvu. Igralka je bila tudi Nedeljka (1932), uveljavila pa se je tudi kot prevajalka in zlasti kot prozaistka. Edini moški izmed Dominikovih devetih otrok je arhitekt Štefan (1939). Petemu članu družine Dominika Kacina pa je namenjen ta spis.

Čas, v katerem se je Milica Kacin-Wohinčeva rodila, je bil prelomen. Kraj njenega rojstva je prišel po uveljavitvi rapalske pogodbe (1920) v italijansko kraljevino in rodila se je kot italijanska državljanka. Cerkljansko je do leta 1918 sodilo k upravni enoti Avstrijsko Primorje, po vojni pa v Goriško pokrajino, ki je skupaj s tržaško, puljsko in reško pokrajino tvorila ozemlje formalno sicer neobstoječe politične, gospodarske in zemljepisne enote imenovane Julijska krajina. Za temeljno značilnost življenja primorskih Slovencev v tridesetih letih dvajsetega stoletja je v eni izmed svojih objav označila "raznarodovanje na gospodarskem področju, ki je za razliko od političnega pritiska potekalo brez hrupa, skrivaj in kapilarno, a je bilo zato tembolj nevarno".⁴ Pritisk je bil temelj politiki fašizma, katerega cilj je bil "ustvariti ob meji italijansko kompaktno ozemlje kot dinamično ost za ekspanzijo na Balkan. To je pomenilo zbrisati iz Julijske krajine Slovence in Hrvate, jih raznaroditi, poitalijančiti".⁵

⁴ Zgodovinski oris. V: Dorče Sarđoč: Tigrova sled. Pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom. Koper-Trst 1983, 11.

⁵ Milica Kacin-Wohinz: Zgodovinski okvir. V: Zorko Jelinčič, Pod svinčnim nebom. Spomini tigrovskega voditelja. Gorica 1994, 11.

Sestre Kacin v Cerknem leta 1935 (od leve):

Zlatka, Nedeljka, Anica Peternelj poročena Štucin, Irma, Marija, Milica.

Le dober mesec dni pred njenim rojstvom je bila izvršena smrtna kazen nad štirimi na smrt obsojenimi na prvem tržaškem procesu. Zdi se, kot da je prav tedaj nastopil vrhunec nasilja, v katerem je fašistična oblast v Italiji našla edino sredstvo za uravnavanje svojih razmerij s slovensko (slovansko) etnično manjšino v Italiji. Tudi temu časovnemu izseku iz življenja Slovencev v Italiji med obema vojnama je Kacinova namenila posebno pozornost svojega raziskovalnega delovanja. Čeravno je mladost preživljala v krajih, ki le na videz niso poznali hrupnega življenja, pa je Cerkljansko vendar bilo obmejno območje, ki ga ni označevala le državna meja, pač pa tudi številčna navzočnost italijanske vojske, predvsem v Cerknem. Sem se je družina Kacinovih preselila leta 1940, potem ko so jo prisilili eksistenčni razlogi (usihanje družinskega trgovskega in gostinskega obrata na Reki). Pri Kacinovih so bili narodno osveščeni, preveval jih je zanos, želja za javne nastope v korist skup-

nosti in pri njih doma je bilo vse tisto, kar danes poznamo kot zgodovinsko pa tudi v našem času še vedno živo vrednoto - primorska narodna zavednost.

Osnovna šola Reka pri Cerknem 16. 12. 1935; v drugi vrsti druga z leve Marija Kacin, šesta z desne Milica Kacin, v zadnji vrsti četrta z desne Zlatka Kacin, v sredi učiteljica Olga Rosso.

Četrty in peti razred osnovne šole v Cerknem v šolskem letu 1941/42 z učiteljem Valdemarinom Visintinijem. Prva z leve je Milica Kacin, za njo sestra Zlatka.

Cerkno, ki je bilo pred prvo svetovno vojno sedež sodnega okraja, je imelo razvito, tako kot naselja njegovega okoliša, slovensko javno življenje. To nikakor ni prepričalo pesnika Alojza Gradnika, navajenega širokih briških razgledov, ko je ob nastopu službe v Cerknem maja leta 1915 pomislil, "da sem prišel v pregnanstvo".⁶ Slovenska narodna zavest je bila močno razvita, bralna kultura ljudi visoka, le gospodarski razlogi so domačine silili, da so se izseljevali in da se območje ni gospodarsko in družbeno tako razvijalo, kot so si domačini želeli. Spremembo razmer je prinesla italijanska vojaška okupacija in nato aneksija k italijanski državi. Ne le fašistična Italija, tudi bližnja državna meja je spreminjala način življenja. Okoli leta 1940 je v Cerknem živelo 1000 Italijanov, od tega 800 vojakov.⁷ Italianizacija javnega življenja je bila na pohodu, osnovna šola je bila italijanska in če si se sprehajal po Cerknem si naletel na Piazza Impero ali pa na Via Dante.

Milica Kacinova je obiskovala italijansko osnovno šolo na Reki, nato v Cerknem. Po končanem petem razredu pa je sledila sestrama Irmu in Mariji ter začela obiskovati jeseni 1942 učiteljske v Tolminu; dijaški dom, v katerem je bivala, je nosil ime po častniku italijanskega Risorgimenta, po poitalijančenem kanalskem rojaku Francescu Scodnicu. Takrat je bil že vojni čas in oče Dominik je bil od novembra istega leta v italijanskih zaporih in v internaciji (Zdravščina, Cairo Montenotte). Prav zato je šolanje opustila. Ostala je doma in vključila se je v mladinske dejavnosti narodnoosvobodilnega boja, vodila je cerkljanske pionirje, obiskovala je pevovodski tečaj (Novaki, november-december 1944) bila je obveščevalka in kurirka, pela v kvartetu sester Kacin. Pri Kacinovih v Cerknem so našli zatočišče predvsem borci-kulturniki ali kakor se spominja Anica Štucinova v nekrologu za materjo Milice Kacinove: "V kulturni skupini devetega korpusa je bila tudi njena najstarejša hči Irma, mladinski aktivistki Marija in Zlatka, pa pionirki, a že kurirki - mlajši Milica in Nedeljka. Ne le družinske toplote, ki so je bili vsi tako željni, tudi kruha so bili pri njej deležni premnogi".⁸ Cerkno na osvobojenem ozemlju je živelo svojstveno življenje središča partizanskega odpora na Primorskem. Vanj so občasno vdirali nemški vojaki in domobranci. "Na eni strani naša ljudska oblast," se je tistega časa spominjal novi cerkljanski kaplan Ljubo Marc, "na drugi strani pa osirotelo in razočarano ljudstvo. Plesati bo treba na ostrini nabrušenega noža..."⁹ Odraščajoče dekleta je vso pestrost vojne doživela v domačem Cerknem. Soočala se je s smrtjo, se veselila osvobojenih in svobodnih dni, prepevala z igralsko skupino IX. korpusa,¹⁰ z uporom ali s strahom prestajala zasliševanja nemških častnikov, hodila po hrano k sorodnikom v Kanal ob Soči in jo prenašala, med boji, po skrivnih gorskih poteh v Cerkno.

Po osvoboditvi, ko je Cerkno izgubilo svoj medvojni središčni pomen, je tudi Milica Kacinova "iz nostalgije odšla v Gorico",¹¹ službovala je na okrožnem komiteju SKOJ-a. Svoj sedež je imel v nekdanjem Trgovskem domu (1904) na go-

⁶ Marja Boršnik: Pogovori s pesnikom Gradnikom. Maribor 1954, str. 69.

⁷ Ivana Leskovec: Cerkno in Cerkljani 1900-1945. Idrijski razgledi 29-31/1984-1986.

⁸ Kacinova mama smo ji rekli. Svobodna misel 28. 2. 1997, št. 4, str. 19.

⁹ Črepinje. Spominjanja primorskega duhovnika 1940-1958. Celje - Gorica 1994, str. 59.

¹⁰ Tomaž Pavšič: Ob stari meji. Pričevanja in spomini. Idrija 1999, str. 48.

¹¹ Pismo Milice Kacin-Wohinčeve Branku Marušiču (junij 2000).

riškem Korzu, po osvoboditvi so ta simbol goriškega slovenstva preimenovali v Ljudski dom - Casa del popolo; nedaleč tod je stala rojstna hiša zgodovinarja Milka

*Pevovodski tečaj IX. korpusa v Novakih pri Cerknem januarja 1945.
V prvi vrsti z leve komandant Anton Breclj, drugi skladatelj Makso Pirnik, načelnik
propagandnega odseka Aleksander Štempihar-Saša, načelnik kulturno prosvetnega
centra kapelnik Rudi Pešel. V drugi vrsti druga z desne Milica Kacin.*

*Nastop igralske skupine IX. korpusa na Lokvah po koncu vojne; z leve:
Tugo Klasinc, Nedeljka, Irma, Milica Kacin.*

Kosa. Bila je petnajstletno dekle, že skoraj povsem dozorelo v izkušnjah vojnih dni. Toda povojni čas jo je vneto prepričeval, da se more človek za spopade z življenjem najbolje pripraviti v redni šoli. Volja do šolanja je bila tolikšna, da jo je kot edino izpoved izrekla tudi nemškemu zasliševalcu med zadnjo ofenzivo leta 1945, potem ko je sicer na obtožujoča vprašanja, podprta z dokazi, molčala. Toda takrat je bila še vojna, zato pa je bil sklep, da nadaljuje zaradi vojnih dogodkov nasilno prekinjeno šolanje, toliko bolj odločen in pravzaprav nagoni. Iz Cone A pod Zavezniško vojaško upravo se je vrnila v Cerkno v Coni B pod vojaško upravo jugoslovanske armade. Začela je v Cerknem na nižji gimnaziji, končala je prvi razred in se pomladi 1946 vpisala na gimnazijo v Postojni; tu je bilo srednješolsko središče za Cono B z demarkacijsko črto porazdeljenega ozemlja Primorske. Poleg rednega šolanja je postojnska gimnazija nudila dvomesečne tečaje za tiste dijake, ki jim je vojna preprečila normalno šolanje. Milica Kacinova je imela dovolj razlogov, da se je odločila za tak način šolanja. Po končanem petem razredu gimnazije je šolanje od leta 1947 nadaljevala - tudi na prigovarjanje znancev in ker je bila zagotovljena materialna plat šolanja - na železniški tehniški gradbeni šoli v Ljubljani. Dokončala jo je leta 1950, še pred zaključkom šolanja se je zaposlila. V dijaških letih se je udeležila mladinskih delovnih akcij (1946 Brezovica, 1947 Šamac-Sarajevo), leta 1948 se je kot telovadkinja udeležila vsesokolskega izleta v Pragi, športno srečanje je potekalo v vzdušju informbirojevskega spora.

Po zaposlitvi pri podjetju za vzdrževanje prog v Novi Gorici in v Bohinjski Bistrici (nekajkrat je službeno prehodila železniško progo Nova Gorica-Jesenice) - takrat si je tudi ustvarila družino - je leta 1951 opravila diferencialni maturitetni izpit na prvi gimnaziji v Ljubljani, da bi se lahko vpisala na gradbeno fakulteto. Ko pa je ugotovila, da ji študij gradbeništva ne ustreza, je naslednje leto opravila celotno maturo in se odločila za študij na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani tudi potem, ko je poslušala nasvet, češ da za umetnostno zgodovino, študij jo je sicer zelo zanimal, "ni služb in je ta študij samo za bogate".¹² Morda so njeni spomini "nisem bila predestinirana za zgodovino, nisem se z njo ukvarjala že v osnovni italijanski šoli na Reki, tudi v železniški ne, kar slučajno me je tja zaneslo",¹³ le zunanji vtis notranjega nagnjenja. Takrat se je veliko družila z mladimi predstavniki slovenske kulture, ta srečanja so seveda prispevala k novi poklicni odločitvi. Za stalno se je naselila v Ljubljani, podobno kot ostali Kacinovi, ki so se tudi sem preselili, potem ko so krajši čas, po septembru 1947, po odhodu iz Cerknega, preživeli v Kanalu. V Ljubljani si je Kacinova poiskala tudi zaposlitev (mednarodno trgovsko podjetje Intertrade). Študij zgodovine je določil njeno nadaljnjo življenjsko pot.

Med študijem se je srečevala s kolegi, ki so podobno, zaradi vojnih razmer in tudi zaradi sodelovanja v partizanskem boju in zaradi povojnih obveznosti, začeli študij z zakasnitvijo in ga nato uspešno končali (Tone Ferenc - 1956, Dušan Biber

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

- 1957, Janko Pleterški in Bojan Štih - 1957). Pri Kacinovi take zakasnitve pravzaprav ni bilo, nadoknadila jo je tudi z izredno marljivostjo in odločno hojo po poti, ki vodi k zastavljenemu cilju. Njeno zanimanje je bilo usmerjeno k novejši zgodovini, predvsem k času, ki ga je doživela in v njem odigrala svojim letom ustrezno

Družina Kacin leta 1950 v Kanalu. Levo ob očetu Dominiku Milica Kacin.

vlogo. Njeni profesorji so bili Milko Kos, Gregor Čremošnik, Viktor Korošec, Josip Klemenc, Fran Zwitter, Metod Mikuž in Bogo Grafenauer. Diplomsko nalogo o Svobodnem tržaškem ozemlju je zagovarjala v seminarju prof. Metoda Mikuža. Tisto leto, ko je dokončala svoj univerzitetni študij (3. 7. 1958), so bili na oddelku za zgodovino le štirje diplomanti.

Med študijem se je leta 1957 zaposlila v arhivu (oddelek za zgodovino) CK ZKS z nalogo, da raziskuje zgodovino mladinskega gibanja v Sloveniji med narodnoosvobodilnim bojem. Očitno so jo k temu napotila mnoga nagnjenja, v največji meri pa prav vojna doživetja. Toda kasneje, ko je prešla skupaj s svojimi sodelavci pri arhivu (zgodovinskem oddelku) CK ZKS in Muzeju narodne osvoboditve Slovenije k novoustanovljenemu Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (ustanovljen 10. 7. 1959), je svojo raziskovalno vnemo povsem posvetila zgodovini Primorske, ali če hočemo Julijske krajine med obema vojnama. Ta odločitev je imela nekaj vzvodov. Najprej prav neposredno doživetje časa, ki ga je raziskovala ("S težavo sem se izogibala čustvenemu vrednotenju dogajanja in kolikor mogoče hladno presojala gibanje, ki so mu pripadali tudi moji predniki."¹⁴),

¹⁴ Milica Kacin-Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935. Koper 1990, str. 8.

potem poznavanje italijanskega jezika in končno spoznanje, da je Primorska med obema vojnama historiografsko komaj obdelani problem, čeravno se je o tem veliko pisalo že med obema vojnama, a so pri tem pisanju aktualni politični vidiki prevladovali nad historiografskimi. Omeniti je predvsem objave Lava Čermelja, zlasti njegovo delo o boju na življenje in smrt slovanske manjšine v Italiji, izšlo prvič leta 1936 v angleščini, v slovenskem jeziku pa šele leta 1965. Poleg Čermelja so o primorski problematiki med obema vojnama pisali do leta 1960 še Ivo Juvančič, Albert Rejec, France Bevk (spomini), toda ostajala je cela množica neraziskanih problemov, prava raziskovalna ledina, za tistega, ki bi se jim posvetil tudi z namenom, da postane raziskovalna tematika lahko življenjsko delo. Milica Kacinova je tako odločitev tudi sprejela, morda še ne takoj od začetka, saj velike stvari ne nastajajo čez noč in je postopek potekal v nekaj etapah, da je lahko kasneje, v razmahu dvajsetih let, dosegel svoj višek v treh knjigah *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921* (Maribor - Trst 1972), *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928* (1-2, Koper - Trst 1977) in *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935* (Koper 1990); skupaj štejejo prek 1500 strani besedila. Očitno pa je novoustanovljeni ljubljanski Inštitut za zgodovino delavskega gibanja primorska problematika še posebej zanimala tudi zaradi tigrovskega antifašizma, čigar poskus rehabilitacije je obsodilo leta 1958 slovensko politično vodstvo. Inštitut naj bi z raziskavami reševal problem, zato je v svoj "perspektivni plan raziskovalnega dela" (12. 10. 1959) zapisal tudi znanstveno publikacijo o "vlogi nacionalistične organizacije TIGR na Primorskem 1927-1940".¹⁵

¹⁵ Zdenko Čepič: Kaj smo delali, kaj naredili? (Oris dejavnosti Inštituta za novejšo zgodovino ob 40-letnici ustanovitve). *Prispevki za novejšo zgodovino* (dalje PNZ) 1999, št. 1, str. 12.

Od leve: zgodovinarke Milica Kacin Wohinz, Marija Oblak-Čarni (arhivistka v Arhivu IZDG) in Slavka Kajba (bibliotekarka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete) v začetku šestdesetih let.

Na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja je začela kot asistent, do leta 1971 je bila strokovna sodelavka, nato je bila med leti 1971-1976 - takrat je že dosegla doktorat znanosti - znanstvena sodelavka. Bila nato do leta 1981 višja znanstvena sodelavka in nato znanstvena svetnica, v kar je bila ponovno potrjena leta 1987. Leta 1993 pa se je upokojila. Na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, leta 1989 se je preimenoval v Inštitut za novejšo zgodovino, je potemtakem službovala 34 let in ni bila le znanstveno raziskovalni sodelavec, temveč je inštitut med leti 1979-1983 kot direktorica tudi vodila. V letih 1976 in 1979 je vodila njegovo znanstvenoraziskovalno enoto in bila dve mandatni dobi (1974-1976, 1985-1987) predsednica sveta inštituta. To so štiri desetletja raziskovalnega dela, ki je bilo do vključno leta 1988 bibliografsko porazdeljeno na samostojne publikacije, znanstvene razprave in članke, strokovne članke, na objave virov, poročila o znanstvenih srečanjih, ocene in poročila, biografije in prevode, od leta 1989 pa na izvirne znanstvene članke, pregledne znanstvene članke, strokovne članke, poljudne članke, objavljena vabljena predavanja na znanstvenih konferencah, objavljene povzetke predavanj na znanstvenih konferencah, poglavja ali samostojne sestavke v znanstvenih knjigah, poglavja ali samostojne sestavke v strokovnih knjigah, sestavke v enciklopedijah, objavljene recenzije (prikazi, kritike), predgovore, spremne besede, polemike in diskusijske prispevke, objavljene intervjuje, znanstvene monografije in uredniško delo. Za čas od leta 1958 šteje celota vseh objav skoraj 350 enot, od tega 9 samostojnih monografij (pet izmed teh je podpisala kot soavtor). Obsežno delo, bibliografsko popisano,¹⁶ je zaradi vsebinskih posebnosti in značilnosti mogoče obravnavati na nekoliko drugačen način. Delo Milice Kacinove bo zato prikazano po tistih mejnikih, ki jih predstavljajo izidi njenih treh temeljnih del. Zato bo prikaz razdeljen na štiri periodizacijske sklope.

Prvi sklop. Rezultate prve raziskovalne naloge o mladinskih gibanjih med narodnoosvobodilnim bojem na Slovenskem - nalogo je opravljala kot sodelavec zgodovinskega arhiva CK ZKS in Inštituta za zgodovino delavskega gibanja - je predstavila v nekaj objavah, potem ko se ni uresničila zamisel, da bi skupaj z Alenko Nedogovo in Dareton Jerškom objavili nekakšen mladinski zbornik. Njena prva objava pa je sicer kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici leta 1942, skupaj s sodelavci; pregled je objavil *Letopis Muzeja narodne osvoboditve* za leto 1958 (kronologija za leto 1941 in za drugo polovico leta 1942 v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja* 1/1960, številki 1 in 2). Pri kronologijah, objavljenih v samostojnih publikacijah¹⁷ ali pa kot članki, je tudi

¹⁶ PNZ 1989, št. 1, str. 86-99; 1999, št. 1, str. 140-150.

¹⁷ Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930-1941. Ljubljana 1967 (skupaj z Alenko Nedog); Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867-

kasneje kot soavtor še sodelovala.¹⁸ Prva objavljena znanstvena razprava pa je prikaz *Tržaška mladina v narodnoosvobodilnem boju*.¹⁹ K osvobodilnemu boju se je tudi še kasneje vračala, a bolj priložnostno (sodelovanje pri zborniku *Pomniki naše revolucije*, 1961; strokovni članki v dnevnem tisku, prevodi virov).

Po letu 1960 pa je v Kacinovi že povsem dozorelo prepričanje, da je zgodovina primorskih Slovencev med vojnima področje, ki nudi veliko raziskovalnega zadovoljstva in tako se spominja: "Ko sem prišla delat na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, sem naletela na to problematiko, ki me je zelo pritegnila. Zelo zgodaj sem začela dokumentirano objavljati manjše razprave".²⁰ Prvo obsežnejše soočanje s problematiko pa je gotovo razprava *Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921-1924*.²¹ Monografsko razpravo, zanjo je prejela Kajuhovo nagrado (1965), je gradila na temeljitom poznavanju literature in virov (gradivo iz Historijskega arhiva na Reki; inštitut Feltrinelli v Milanu, deželni inštitut za zgodovino odporništvu v Trstu), a je sodila, da bo mnoga odprta vprašanja "mogoče rešiti v bodočnosti s poglobljeno raziskavo na temelju arhivskega gradiva".²² Pri tem je seveda pomislila na gradivo, ki so ga hranile in ga še hranijo predvsem osrednje italijanske državne arhivske ustanove. V dostopu do tega gradiva je spoznala ključ, ki ji je odpiral pot k bolj poglobljeni in vsestranski raziskavi.

1968. Ljubljana 1969; Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979, 1. Beograd 1980; Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868-1980). Ljubljana 1981.

¹⁸ Slovenci skozi čas: Kronika slovenske zgodovine. Ljubljana 1999.

¹⁹ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje PZDG) 1960, št. 2, str. 125-168. Tudi v: Priročnik za mlade aktiviste 1959, št. 8, str. 481-499.

²⁰ Tomo Šajn: Partija je odrekla Tigru vlogo v antifašističnem boju. Primorske novice 9. 10. 1990, št. 80 (Erazem 9).

²¹ PZDG 1965, št. 1-2, str. 3-160.

²² Prav tam, str. 4.

Aprila 1966 na znanstvenem posvetu ob 25-letnici OF.

Sredi šestdesetih let je navezala stike z uglednimi italijanskimi raziskovalci novejših zgodovine, zlasti odporništva, kot so bili Mario Pacor (partizan IX. korpusa in avtor v italijanščini napisanih brošuric, ki jih je tiskala partizanska tiskarna Slovenija na Vojskem²³), Aldo Agosti, Guido Quazza, Franco Antonicelli, Norberto Bobbio in družina Gobetti, mati Ada in sin Paolo ter njegova soproga Carla. Srečanja z italijanskimi poznavalci in arhivi so bila, kot sama zatrjuje, "najbolj pomembna na poti v 'znanstveno kariero'".²⁴ Jeseni leta 1965 (9. - 10. 10.) je z dokumentarcem in lastnim komentarjem o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji (Sloveniji) sodelovala na kongresu posvečenem političnemu vodenju italijanskega odpora (Il governo dei C.L.N.) v Torinu. Njen nastop, ker je omenila, da so partizanske čete osvobodile Julijsko krajino, je pri nekaterih udeležencih vzbudil polemike²⁵ in bi lahko ustvaril mednarodne zaplete. Nastop je tudi napotil Kacinovo, da je v reviji *Resistenza - Giustizia e Libertà* (1965, 1966) objavila v štirih nadaljevanjih članek o italijanski okupaciji Slovenije, pri čemer si je pomagala tudi s knjigo Giuseppeja Piemonteseja (njegova mati je bila Marija Podgornik s Ponikev na Tolminskem) o devetindvajsetih mesecih italijanske okupacije v Ljubljanski pokrajini (1946). Objava je imela velik odmev. Oglašali so se mnogi, ki so objavo prebrali. Med njimi tudi koprski rojak in istrski domoznanski pisec Francesco Semi, ki je Kacinovi poslal svoj dnevnik, nastal med italijansko okupacijo Slovenije; dnevnik je Kacinova prevedla in ga objavila (*TV-15, Tovariš* 1966). Pri večkratnih študijskih potovanjih v Italijo se je seznanila z uglednimi zgodovinarji, kot so bili Costanzo Casucci, Claudio Pavone, Sara in Paolo Tognetti ter s tržaškimi in videmskimi zgodovinarji Eliom Apihom, Albertom Buvolijem, Enzom Colottijem, Galianom Fogarjem, Mariom Lizzerom, Enniom Maserattijem, Giovannijem Miccolijem, Carlom Schiffrerjem in Teodorom Salo. Nekateri izmed njih so jo obiskovali tudi v Ljubljani. Navezala je stike z mnogimi ustanovami, kot so bile Gramscijev inštitut v Rimu, Feltrinellijev inštitut v Milanu, inštituti za zgodovino odporništva v Milanu, Novari, Aosti ter v Vidmu in Trstu. Poleg vpogleda v arhivsko gradivo so ti stiki ponujali tudi izmenjavo publikacij, kopije arhivskega in drugega gradiva. Stiki so pomenili tudi

²³ PZDG (1963, št. str. 3-4, 95-112) je objavila prevod njegovega članka o kapitulaciji Italije.

²⁴ Pismo Milice Kacin-Wohinčeve Branku Marušiču (junij 2000).

²⁵ Gianni Bartoli, član tržaškega C.L.N., takrat že nekdanji tržaški župan, je v polemiki povedal, da je jugoslovanska "osvoboditev" Julijske krajine pomenila deportacije tisočev ljudi, med njimi tudi številnih antifašističnih voditeljev. Odgovarjal mu je tudi Leo Valiani, da je prvi krivec za razmere v Julijski krajini "fašistična diktatura, ki je hotela z nasiljem in obsodbami narodnostno uničiti Slovence in Hrvate tistih ozemelj" (Il governo del C.L.N. Atti del Convegno dei Comitati di liberazione nazionale. 9 - 10 ottobre 1965. Torino 1966, fotografija 24, str. 198, 209-217).

izmenjavo povabil na strokovna srečanja, povabila na sodelovanje v strokovnih italijanskih revijah ter reciprocitetne objave recenzij o publikacijah, ki so izhajale v Sloveniji ali pa v Italiji. Tako tudi razumemo objavo Kacinove o poskusih revolucionarnih dogodkov v Julijski krajini leta 1920 v osrednjem italijanskem mesečniku za "politiko in književnost" *Il Ponte* (1970), v reviji, ki je do takrat kot edinega Slovenca gostila le Antona Vratušo (1955; Vratušev članek o slovensko-italijanskem partizanskem sodelovanju je takrat vzbudil polemike).

V družbi profesorja Claudia Pavoneja (levo) in moža Mihe na Bledu leta 1971.

S senatorjem italijanskega parlamenta, filozofom Francom Antonicellijem iz Torina, pred slovensko skupščino leta 1973.

Odlični stiki z uglednimi predstavniki italijanskega zgodovinopisja in publicistike so ji utrli pot v osrednji rimski državni Arhiv (Archivio Centrale dello Stato); v glasilu italijanskih državnih arhivov je leta 1969 predstavila dejavnost ljubljanskega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. V rimskem arhivu je s presledki več kot leto dni zbirala gradivo, ki ga je potrebovala za svoje raziskovalno delo. Prvi temeljni mejnik je bila priprava doktorske disertacije *Politične stranke in Slovenci v Julijski krajini v dobi italijanske okupacije*. Branila jo je 16. decembra 1970 (promocija 19. 3. 1971) na oddelku za zgodovino ljubljanske filozofske fakultete pred komisijo, ki so jo sestavljali prof. Metod Mikuž, kot predsednik in prof. Janko Pleterski ter prof. Vasilij Melik kot člana. Postala je, od prve promocije (1923) na ljubljanskem oddelku za zgodovino, po vrsti sedemindvajseti doktor zgodovinskih znanosti in obenem četrta ženska, ki ji je Univerza v Ljubljani podelila tak naslov. Ocena disertacije je naglaševala izjemno vrednost dela, saj je njena avtorica z uporabo fondov osrednjega državnega arhiva v Rimu "prišla do zelo pomembnih rezultatov, ki dokumentirajo zaupne temelje italijanske okupacijske politike" (Janko Pleterski). Naloga je nato zrastle v knjigo *Primorski Slovenci pod italijansko okupacijo 1918-1921* (1972), v kateri je Kacinova, sicer široko zastavljeni pregled političnih strank na Primorskem (Julijski krajini), razširila na celovitost razmer, ki so vladale v času skoraj natančno štiriindvajsetmesečne italijanske vojaške okupacije zahodnih predelov slovenskega ozemlja v letih 1918-1921. Na temeljna vprašanja, ki si jih je zastavila ("V kakšnih političnih okoliščinah žive, k čemu težijo, kaj si obetajo in kako ravnajo primorski Slovenci, medtem ko se na mednarodnem torišču odloča njihova državna pripadnost? Kakšni so odnošaji italijanske okupacijske oblasti in italijanskih političnih strank do slovenske narodne manjšine in kateri dejavniki vplivajo na oblikovanje odnosov med prebivalstvom obeh narodnosti?"²⁶), je odgovorila na najboljši način, čeravno se je pri tem zavedala, da se ni dotaknila nekaterih pomembnih gospodarskih, socialnih, kulturnih in predvsem zunanjepolitičnih vprašanj. Knjiga Kacinove je vzbudila veliko pozornost ne le pri Slovencih, ampak je predstavljala "noviteto tudi pri italijanskih zgodovinarjih".²⁷ Odmevi so bili tudi močno polemični, a o tem nekoliko kasneje. Prevedena je bila tudi v italijanski jezik, a rokopis prevoda še vedno čaka na izdajatelja. Knjiga je leta 1974 prejela nagrado Sklada Borisa Kidriča.

²⁶ Primorski Slovenci... str. Š9, 10].

²⁷ Boris Gombač: Razredni in nacionalni boj Primorcev v raziskavah dr. Milice Kacin-Wohinzeve. Primorski dnevnik 1. 5. 1977, št. 98.

Izid knjige končuje prvi sklop raziskovalnega dela Milice Kacinove. Za popoln prikaz pa je treba omeniti še nekatere njene predavateljske nastope doma in na tujem. Na znanstvenem posvetu ob petindvajsetletnici OF v Ljubljani (28. - 30. 4. 1966) je govorila o protifašističnem gibanju v Julijski krajini.²⁸ To je bil njen prvi daljši prikaz tematike, ki mu je med primorskimi temami razdobja med obema vojnama izkazovala še posebno pozornost tudi zato, ker je začela raziskavo le s pomočjo tiskanih virov in skromne literature in ji niso bili, še posebej italijanski arhivi, odprti. Zato je v predavanju pokazala, "kar je na sedanji stopnji raziskav možno."²⁹

V Rimu leta 1972 s hčerkama (od leve) Barbaro in Majo.

O revolucionarnih tendencah v Julijski krajini po prvi svetovni vojni je govorila v Ljubljani na znanstvenem posvetovanju ob petdesetletnici oktobrske revolucije in ob tridesetletnici čebinskega kongresa (2. do 4. 11. 1967);³⁰ o povojnem revolucionarnem vrenju je govorila tudi v Kotorju (1967). Podobno tudi na zborovanju v Labinu 1971 ob petdesetletnici Labinske republike³¹ ter v Kopru na posvetovanju o marežganskem uporu (1921). Leta 1972 je izšla v rovinjskih *Quaderni*³² razprava z objavo dokumentov o slovenskem antifašističnem gibanju v

²⁸ Objavljeno v PZDG, 1966, št. 1-2, str. 117-131.

²⁹ Prav tam, str. 117.

³⁰ Objavljeno v PZDG, 1967, št. 1-2, str. 323-341.

³¹ Predavanje izšlo v zborniku Problemi sjevernog Jadrana (Rijeka 1972) v slovenskem ter v zborniku Problemi sjevernog Jadrana 2 (Rijeka 1978) v italijanskem jeziku.

³² Appunti sul movimento antifascista sloveno nella Venezia Giulia. Quaderni 1972, str. 383-463.

Julijski krajini. Objava je obšla slovensko javnost, toda zato toliko bolj citirana (in je še vedno citirana) v italijanski strokovni literaturi. Bila je temeljna za poznavanje primorskega antifašizma, predvsem tigrovske usmeritve. Zavrača vse nepreverjene in zato tudi nestrokovne trditve, zlasti današnjih dni, o nedejavnosti ali celo režimski poslušnosti slovenskih zgodovinarjev pri raziskovanju dejavnosti ilegalne tigrovske organizacije.

Milica Kacin je že od začetka svojo nalogo zastavila zelo široko in sicer v okviru inštitutskega načrta, ki je predvidel preučevanje slovenske zgodovine od konca prve do konca druge svetovne vojne. Ker pa se pri tem ni usmerila zgolj na delavsko gibanje in raziskovala obdobje v celovitosti, je "izzvalo posamezne očitke, češ da daje prevelik poudarek narodni oziroma narodnjaški politiki pred razredno problematiko v zgodovini primorskih Slovencev pod Italijo".³³

*Prof. dr. Metod Mikuž, dr. Milica Kacin Wohinz in Alenka Nedog
na Žukovem leta 1971.*

Drugi sklop. Drugi raziskovalni sklop označuje delo Milice Kacinove nadaljevanje v prvi knjigi začete raziskave, zaključuje pa ga leta 1977 objavljena knjiga *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928*. Razpravljanje začenja od aneksije Julijske krajine k Italiji (uradno razglašena 5. 1. 1921) in zaključuje z letom 1928, ko je fašizem ukinil slovensko javno življenje predvsem s prepovedjo društev in domala vsega slovenskega periodičnega tiska. Izid knjige je Kacinova najavila že z nekaterimi predhodnimi objavami, zlasti z že omenjeno, o parlamentarnih volitvah v letih 1921 in 1924, o slovenskih (slovanskih) poslancih

³³ Zdenko Čepič nav. d., str. 26-27.

v rimskem parlamentu,³⁴ v italijanščini objavljeno razpravo o slovensko-hrvaškem nacionalnem gibanju med aventinsko opozicijo³⁵ ali pa razpravo o pogledih KPI na narodno vprašanje pri Slovencih in Hrvatih v Julijski krajini v letih 1923-1927.³⁶ O odnosih italijanskih komunistov do slovenske manjšine v Italiji je govorila na zborovanju Tito i revolucija v Kumrovcu³⁷ ter tudi na italijansko-jugoslovanskem zgodovinarskem srečanju v Anconi (14. - 16. 10. 1977).³⁸ O slovenskih socialistih na Primorskem v letu 1918 pa na dr. Henriku Tumi posvečenem znanstvenem posvetovanju v Trstu (20. - 21. 5. 1977).³⁹ Leta 1974 pa se je z objavo pregleda o jugoslovanski zgodovinski literaturi o Julijski krajini v letih 1918-1945⁴⁰ lotila tudi historiografskih problemov, ki se jim je kasneje še posvečala.⁴¹ Sicer pa je celovit problem primorske zgodovine med obema vojnama prikazala v knjigi *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945* (Ljubljana 1974), napisala jo je skupaj z dr. Tonetom Ferencem in dr. Tonetom Zornom. Kacinova je prispevala poglavje *Slovenci v Italiji* (str. 7-118). Knjiga je nastala tudi na pobudo zavoda za šolstvo Slovenije in je imela nalogo pomožnega šolskega učbenika.

Knjiga *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928* nadaljuje po vzoru, ki je bil zastavljen že v prvi knjigi iz leta 1972 oziroma v doktorski disertaciji. Poudarek je na narodno obrambnem delovanju v legalnih okvirih, v ospredju je dejavnost tvorcev političnega gibanja. Metodično pa ta knjiga ni povsem sledila predhodni prav zaradi posebnosti, v katerih so primorski Slovenci živeli v obdobju po aneksiji in ko je zaradi nastopa fašizma, bolj kot pred tem, označevalo njih življenje narodno obrambno delovanje. Zato je tudi v uvodu v knjigo razložila: "Gospodarske, socialne in kulturne razmere upošteva, kolikor so neposredno povezane z osrednjo narodno politično problematiko, odnos do manjšinskih vprašanj v Jugoslaviji in na mednarodnem področju pa, kolikor je vplival na položaj primorskih Slovencev".⁴² Podobno je ugotavljala tudi ob tretji knjigi *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935* (1990). V knjigo o primorskem narodno obrambnem delu je Kacinova vključila tudi razpravo o nacionalnem vprašanju na Primorskem (zlasti komunistične partije); o tem - pravzaprav teoretičnem vprašanju - je v sedemdesetih letih veliko pisala in predavala.

Izid tega drugega dela pa ni časovno povsem povezan s posthumno knjigo Dušana Kermaunerja (knjiga je podpisana v obliki Kermauner) *Temeljni problemi*

³⁴ PZDG, 1974, št. 1-2, str. 109-136.

³⁵ Quaderni, 1974-1977, str. 75-112.

³⁶ Jugoslovanski istorijski časopis 1976, št. 1-2, str. 175-203.

³⁷ Nacionalno pitanje Slovenaca i Hrvata u Italiji u politici KP Italije (1921-1940). V: Tito i revolucija. Beograd 1979, str. 221-229.

³⁸ Il partito comunista d'Italia di fronte al problema nazionale della minoranza. L'imperialismo italiano e la Jugoslavia. Atti del convegno italo-jugoslavo, Ancona 14-16 ottobre 1977. Urbino 1981, str. 405-432.

³⁹ Tržaški slovenski socialisti v letu 1918. I socialisti sloveni di Trieste nel 1918. PZDG, 1977, št. 1-2, str. 105-121.

⁴⁰ Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia (1974, št. 2, str. 5-9).

⁴¹ Nadaljevanje pregleda za čas med leti 1945-1985 (PZDG 26/1986, št. 1-2, str. 45-64; Pazinski memorijal 22, 1992, str. 71-96), splošno o jugoslovanski historiografiji o Julijski krajini v: La storiografia sul fascismo locale nell'Italia nordorientale (Udine 1990, str. 159-163, str. 225-229). Tudi razprava o zgodovini opisju o italijansko-slovenskih odnosih (Qualestoria, 1999, št. 2, str. 270-277) ali pa o fašizmu v jugoslovanski historiografiji (Primorska srečanja, 1989, št. 100, str. 711-713).

⁴² Narodno obrambno gibanje, str. 5.

primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918-1921); za čas izida ima navedeno letnico 1977, izšla pa je naslednje leto. Kermavnerjeva knjiga je namreč polemični odgovor na prvo knjigo Milice Kacinove (in na nekatera predhodna stališča - Lavo Čermelj, Rudolf Golouh, Zorko Jelinčič - o italijanski zasedbi Primorske 1918, s katerimi se Kermavner ni strinjal) iz leta 1972 in Kermavnerjevi pogledi so, kot je povedal "dolgoletni Dušanov tovariš"⁴³ France Klopčič, primer, "kako je treba kritično osmisliti preteklost, kako je treba zgodovino pisati s stališča marksizma."⁴⁴ Kermavnerjeva knjiga je med slovenskimi zgodovinarji in družboslovci vzbudila živahne razprave, v njih Kermavner ni mogel več nastopati in je zato vlogo "advocatus dei" prevzel France Klopčič. Kermavner je Kacinovo grajal zaradi neobjektivnosti, tendencioznosti, nacionalistične usmerjenosti in protirevolucionarnosti: 1. prikaza prihoda Italijanov v Trst 3. novembra 1918, povezanega z možnostjo revolucije, predvsem zato, ker ni sledil tistemu, kar so menili Henrik Tuma, Edvard Kardelj in navsezadnje tudi Dušan Kermavner; 2. neustreznega prikaza politične dejavnosti slovenskih socialistov na Primorskem takoj po prvi svetovni vojni; 3. prikaza revolucionarnega vrenja na Primorskem v letih 1919-1920; 4. prikaza razmer v socialistični stranki, zlasti ob njenem razkolu. Kermavnerjeve obtožbe so bile hude in dlakocepske. Polemika je imela svoj zaključek na sestanku v sekciji Marksističnega centra CK ZKS 26. decembra 1978. Kljub poskusom opravičevanja Kermavnerjevih sodb in obsodb so razpravljavci - med njimi najbolj ugledni slovenski zgodovinarji - spoznali neprimernost Kermavnerjeve polemike. Kacinova pa je dodala, da so po njenem temeljni problemi primorske politične zgodovine "okupacijski režim; pozneje fašistični z njegovo tipično raznarodovalno politiko; odpor slovenske nacionalne skupnosti do raznaroditve in njen boj za samoohranitev; razredni boj v odnosu do nacionalnega odpora. Ko gre za nacionalno manjšino, ki ji je namenjena raznaroditev oziroma eliminacija, je temeljno vprašanje boj za obstoj te manjšine, brez katere tudi razredni boj nima podlage; zato se KPI na nacionalno mešanem območju nenehoma ukvarja s tem vprašanjem".⁴⁵ Polemika o "razrednem" in "narodnjaškem",⁴⁶ sprožil jo je dr. Dušan Kermavner, je bilo eno izmed zadnjih dejanj marksistične historiografske kritike na Slovenskem.

⁴³ Temeljni problemi primorske politične zgodovine, str. 121.

⁴⁴ France Klopčič: O vsebini Kermavnerjeve knjige. PZDG, 1978-1979, št. 1-2, str. 71.

⁴⁵ Opombe h knjigi Dušana Kermavnerja. Primorska srečanja, 1979, št. 15, str. 143.

⁴⁶ Milica Kacin-Wohinz: O "razrednem" in "narodnjaškem" na Primorskem. PZDG, 1980, št. 1-2, str. 100-105.

Prof. dr. Vasilij Melik, dr. Jasna Fischer, dr. Milica Kacin Wohinz in prof. dr. Ferdo Gestrin na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja sredi sedemdesetih let.

Tretji sklop. Po objavi knjige o narodnoobrambnem delu v letih 1921-1928 naj bi sledil "še pregled dogodkov na Primorskem do 1941".⁴⁷ Knjiga, ki jo je objavila leta 1990, pa je le deloma posegla v čas do leta 1941, saj obravnava predvsem antifašistično delo primorskih Slovencev v letih 1925-1935 in ima naslov *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935*. Knjiga (zanjo je prejela Kidričevo nagrado) v veliki meri sledi prvima dvema, čeravno je morala zaradi prikaza ilegalnega antifašizma poseči v čas, ki ga je obravnavala že prej. Časovna mejnika razmejujeta čas ostre sovražnosti Italije do Jugoslavije, "sovražnosti, ki je pogojevala tudi primorsko nacionalno antifašistično akcijo".⁴⁸ Poleg tega pa je zaključek pregleda pogojevalo tudi bogastvo gradiva, dogajanja in tematike, če je avtorica želela ohraniti kriterije in metodo dela, ki si jih je zastavila pri pisanju prvih dveh knjig.

Podobno kot za sestavo predhodnih knjig je tudi tretjo gradila s pomočjo gradiva iz domačih in tujih arhivov. V času, ko je knjigo pripravljala pa je svoj delovni dan izpopolnjevala s takimi obveznostmi kot je bilo tudi direktorsko mesto na Inštitutu za novejšo zgodovino. Direktor je postala septembra leta 1979, inštitut je vodila štiri leta. V tem času je Inštitut pripravil ob štiridesetletnici OF mednarodni simpozij Narodna in socialna politika v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja do danes (17. - 18. 11. 1981). Kacinova je v času svojega direktorskega mandata želela doseči, da bi se Inštitut za zgodovino delavskega gibanja preimenoval. V tem času je bilo nekaj zadnjih poskusov vplivanja skrbnikov, ki so bedeli nad vsebinsko in ideološko usmeritvijo inštituta.

Tudi v osemdesetih letih je sodelovala na strokovnih srečanjih doma in v tujini. Odmevnejši so bili nastopi na Pazinskih memorijalih (1979, 1983, 1985, 1988), na srečanju o Julijski krajini v dvajsetih letih v Trstu (1981), na že omenjenem simpoziju v Ljubljani o narodni in socialni politiki na Slovenskem (1981), v Kopru na zborovanju o Pinku Tomažiču (1981), na kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Arandjelovcu (1983), v Aosti (1983) o evropskih narodnih manjšinah, v Novi Gorici (1979, 1984, 1985), v Trstu (1986) na zborovanju o Trstu med in po drugi

⁴⁷ Andrej Vovko v oceni knjige Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928 (Kronika, 1978, str. 122).

⁴⁸ Prvi antifašizem v Evropi ..., str. 7.

svetovni vojni, v Rimu (1986) o goriškem nadškofu Frančišku B. Sedeju,⁴⁹ na Gocevih dnevih v Delčevu v Makedoniji (1987), v Beogradu na simpoziju ob sedemdesetletnici Jugoslavije (1988), na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ptuj (1988), v Benetkah (1988) o Sloveniji in Vidmu o historiografiji o obdobju fašizma (1988). Večji del predavanj je objavila v domačih in tujih publikacijah. V predavanjih in v objavah se ni posebej oddaljila od časovnega obdobja, ki mu je sledila od prvih začetkov svojega raziskovalnega dela. Tematiko je le poglobljala. Pomembne so predvsem tiste njene objave, s katerimi je v italijanščini seznanjala italijanske bralce s slovenskimi problemi. Pri tem je zlasti sodelovala s furlanskim inštitutom za zgodovino odpornišva (Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione nazionale) in objavljala v njegovem glasilu *Storia contemporanea in Friuli*,⁵⁰ tržaškim deželnim inštitutom za zgodovino odpornišva (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia) in glasilom *Qualestoria*⁵¹ (predhodnik *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia*) ter rovinjskim trejezičnim Centrom za zgodovinske raziskave z objavami v publikaciji *Quaderni*.⁵² Objavljala je še v *Borcu*, *Primorskih srečanjih*, *Naših razgledih*, *Goriškem letniku* in v dnevnem tisku (*Primorski dnevnik*, *Komunist*, *Delavska enotnost*, *Delo*).

Četrty sklop. V desetletju po objavi tretje knjige se je delo Milice Kacinove nadaljevalo po utrti poti z namenom, da svoje delo pri obravnavi zgodovine Primorske med obema vojnama pripelje do konca, da po vzoru prejšnjih treh knjig obdela še čas med leti 1935 in 1941. Delo pa je "zaradi aktualizacije njenega raziskovalnega področja"⁵³ nekoliko zastalo. Samostojno je objavila knjigo *Lavrenčič, Podgornik in Stanger v parlamentu. Discorsi parlamentari degli on. Lavrenčič, Podgornik e Stanger* (Trst 1998), komentirano objavo poslanskih govorov treh slovenskih poslancev v rimskem parlamentu v letih 1921-1924. Bila je tudi soavtor kronike slovenske zgodovine v knjigi *Slovenci skozi čas* (Ljubljana 1999); skupaj z ostalimi sodelavci je javno izrazila protest zoper nestrokovno delo urednika knjige.

Sprememba političnega sistema v Sloveniji je vplivala tudi na delo zgodovinarjev in dr. Kacinova se je morala in se še odziva na klice časa, da opravlja "servisantsko" delo, ki mu pa ni bila in mu še vedno ni zelo naklonjena. Prav ti klici ali izzivi časa so dajali in še dajejo njenemu delu nekatere poudarke. Težko jih je razporediti po nekem vrednostnem redu.

Začnimo s problemom narodno revolucionarne organizacije TIGR. O njej je po spremembi političnega sistema v Sloveniji pisalo več poklicanih in nepoklicanih

⁴⁹ Predavanje je izšlo v zborniku *Sedejev simpozij v Rimu* (Celje-Gorica 1988, str. 242-264). O Sedeju je pisala tudi v *Idrijskih razgledih* (15/1970, str. 135-145) v objavi *Iz dokumentov o preganjanju goriškega nadškofa mons. Frančiška Borgie Sedeja* in v *Primorskih srečanjih* (1986, št. 64-66, str. 331-338) v članku *Nadškof Sedej v politiki italijanskih oblasti*.

⁵⁰ Razprava o fašističnih raznarodovalnih programih v Julijski krajini ter razprava o prvem obožnem antifašizmu prav tam, v isti številki *Storia contemporanea in Friuli* (1988, št. 19, str. 9-33, str. 35-66).

⁵¹ Razprava o narodnostni, politični in kulturni usmerjenosti Hrvatov in Slovencev v Julijski krajini (*Qualestoria*, 1988, št. 1, str. 51-68).

⁵² Članek o usmerjenosti slovanske manjšine v Italiji po aneksiji (*Quaderni*, 1981-1982, str. 295-309) ter z objavo dokumentov opremljena razprava o slovanski manjšini pod Italijo (*Quaderni*, 1984-1985, str. 89-143).

⁵³ Igo Gruden: Zgodovina ni samopostrežba. Dr. Milica Kacin-Wohinz. *Nedeljski dnevnik* 18. 6. 1995, št. 163.

piscev, ker da je bila zamolčana in ker da je historiografsko neobdelan problem.⁵⁴ V razprave se je na okroglih mizah, na predavanjih ali pa s pisano besedo v obliki polemike vključila tudi Kacinova z vso svojo avtoriteto, saj je v svoji knjigi o prvem antifašizmu v Evropi (1990) postavila temelje zgodovinski obravnavi primorskega antifašizma vseh usmeritev in opredelitev. Večkrat je v javnosti pojasnjevala odsotnost, ki je bila tudi navidezna, tigrovskega gibanja v slovenskih zgodovinskih raziskavah: "Moja prva razprava na to temo je že iz leta 1972 in je bila objavljena v slovenščini in italijanščini. Za Borca sem napisala obsežno besedilo. Tudi o spopadu na Mali gori, za katerega vemo, da je bil prvi spopad z italijanskim okupatorjem na slovenskem ozemlju, je bilo pisano že zdavnaj prej. Vendar so šle vse te stvari nekako mimo javnosti: ker so bile objavljene v strokovni literaturi, so bile širšim krogom manj dostopne. Ni pa bil ta dogodek ovrednoten na njegovo politično težo".⁵⁵ S treznostjo in izkušnjami je opozarjala že na posvetu o tigrovskem voditelju Danilu Zelenu v Senožečah (1. 6. 1991): "Izogibati se sicer moramo nevarnosti, da iz nje naredimo mit, ki bi zamenjal do včerajšnji mit komunistične partije. Namesto enega mita, bi dobili drugi mit, ki ga bodo morali zanamci rušiti. Z razdaljo in pošteno moramo gledati vse naše zgodovinske silnice, ki nikoli niso samo bele ali smo črne in ki imajo vedno tudi napake, lastne človeku."⁵⁶ V zadnjih desetih letih je napisala kar nekaj preglednih člankov o TIGR-u in tigrovcih.

⁵⁴ V eni izmed takih objav je tudi zapisano leta 1997 o zmotah, "kot jih je storila poklicna zgodovina, ki je gibanje zamolčala ali potvarjala in deskreditirala" (Mira Cenčič: TIGR. Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za narodni obstoj. Kras in Vipavska dolina. Ljubljana 1997, str. 342).

⁵⁵ Bojana Žokalj Jesih: Milica Kacin-Wohinz. TV-15, 5. 12. 1991, št. 24

⁵⁶ Milica Kacin: TIGR. V: Danilo Zelen - narodni junak. 1998, str. 6.

Predavanje v slovenskem Kulturnem domu v Trstu leta 1984.

Naslednji poudarek so slovensko italijanski odnosi skozi zgodovino. Leta 1990 je v anketi revije *Borec Z narodno spravo - konec državljanske vojne*, spodbudila jo je izjava predsedstva republike Slovenije o narodni in državljanski umiritvi, pokazala na primer deportacij iz Trsta in Gorice maja leta 1945, kot primer totalitarnega eliminiranja nasprotnikov.⁵⁷ Ni le posredno nakazala, da je treba primer deportacij, pravzaprav "kraških fojb", historiografsko obdelati, pač pa se je z njim tudi ob drugih problemih stoletnega sožitja Slovencev in Italijanov srečevala, ko je jeseni leta 1993 postala sopredsednica slovensko-italijanske kulturnozgodovinske štirinajstčlanske komisije, ki sta jo imenovali vladi slovenske in italijanske države z namenom, da izdela skupno poročilo o slovensko-italijanskih sožitvenih odnosih v razdobju med leti 1880-1956. Sedemletno delo komisije, dokončala ga je sredi leta 2000 po devetih delovnih sestankih in po večkratnih srečanjih manjših skupin članov komisije, izkazujeta skupno besedilo v slovenski in italijanski verziji na tridesetih straneh. Kacinova je delo vodila z vso zavzetostjo poznavalca raziskovalca, ki zna preseči toliko ovir in predvsem izzivov, ki mu jih ponujajo tudi mnogi stereotipi, za katere tudi zgodovinarji niso imuni. Kot predsednik slovenskega del komisije je morala nekajkrat poseči v slovensko javnost, ki je pričakovala skorajšnjih rezultatov. Delo pri mešani komisiji, označila ga je z besedami "Ne spopadanja ali barantanja, samo razumeti - to je bila naša metoda in cilj",⁵⁸ jo je še bolj zavezalo k obravnavi slovensko-italijanskih razmerij ne le skozi zgodovino ampak tudi v sedanjosti (intervjuji za *Nedeljski dnevnik* - 18. 5. 1995; *7 D* - 22. 5. 1996; *Svobodna misel* - 12. 9. 1997; *Primorske novice* - 10. 7. 1998). Še vedno sodi, da se mora kljub zaključnemu poročilu (to do izida tega članka še ni bilo objavljeno) strokovno in institucionalizirano sodelovanje slovenskih in italijanskih zgodovinarjev nadaljevati.

Kacinova se je dejavno vključila tudi v širok spekter slovenske osamosvojitvene problematike. V dneh, ko je bila v Sloveniji desetdnevna vojna, je naslovila na svoje italijanske sodelavce, znance in prijatelje apel (12. 7. 1991) s prošnjo, da bi prispevali k mednarodnemu priznanju slovenske neodvisnosti. Apel ni naletel na poseben odmev predvsem zato, ker se naslovljenci niso strinjali z odcepitvami in niti ne z družbenopolitičnimi spremembami, kar so nekateri tudi pokazali z javnim pozivom za ohranitev Čehoslovaške poleti leta 1992.

Sicer pa je nadaljevala s svojimi objavami in predavateljskimi nastopi. Med objavami izstopa knjiga *Storia degli Sloveni in Italia: 1866-1998* (Venezia 1998). Napisala jo je skupaj z Jožetom Pirjevcem. Knjiga sicer seznanja italijanskega bralca z zgodovino slovenske etnične skupnosti v Italiji, toda prav delež Kacinove govori o problematiki celotne slovenske skupnosti zahodne Slovenije. Pomen knjige je predvsem v tem, da je namenjena italijanskemu bralcu ter da jo je izdala ena od pomembnejših italijanskih založb; izšla je tudi že v ponatisu. Tik pred izidom pa je tudi njen slovenski prevod z naslovom *Zgodovina Slovencev v Italiji 1880-2000*, avtorja sta slovenski izdaji dodala tudi dokumente, ki sodijo k obravnavanemu času.

⁵⁷ Borec, 1990, št. 5-7, str. 639-640.

⁵⁸ Tomo Šajn: "Manjka samo pika na 'i'". Primorske novice 10. 7. 1998.

Tudi po letu 1990 je Milica Kacinova nadaljevala z objavami študij doma in na tujem. V reviji *Storia contemporanea in Friuli* je priobčila razprave o antifašističnem odporu na Primorskem (1990), o slovenski duhovščini v Julijski krajini (1991), o slovenski manjšini v politiki italijanskih komunistov v razdobju 1925-1935 (1992), v tržaški *Qualestoria* pa razpravo o primorskih Slovencih ob koncu tridesetih let (1992, šte. 2). Med objavami v slovenskem jeziku je treba posebej omeniti zaradi izvirnosti in posebnosti razprave, objavljene v zbornikih, posvečenih slovenskim zgodovinarjem: *Ob "abesinski" vojni*,⁵⁹ *Ciano-Stojadinovičevemu sporazumu ob rob*⁶⁰ ter *Badoglio Sonninu. Italijanski načrt za prootijugoslovansko akcijo decembra 1918*.⁶¹ Od primorske problematike pa je prehajala tudi na bolj splošna vprašanja in se zlasti kritično lotevala historiografskih problemov. Tako je italijanske bralce seznanjala s stanjem slovenskega zgodovinopisja,⁶² govorila slovenskim bralcem, predvsem v duhu novih pogledov na novejšo slovensko zgodovino: "Najbrže je napačno videti samo dva ekstrema - veliko dejanje: tragedija. Narodno-osvobodilni boj je bil nedvomno veliko dejanje, če je bil 'narodnoosvobodilni'. Obenem je bil tragedija že zato, ker je bil 'boj', ki seje smrt na vseh koncih in krajih. Državljska vojna ni bila le v 'mnogočem', temveč zgolj ideološko pogojena, tudi glede na to, s kom je kdo sodeloval. Narodnoosvobodilnemu boju lahko odvzame državljanska vojna veličino le, če bo znanstveno dokazano, da mu ni šlo za narodno osvoboditev. Tudi dejstvo, da je šlo za spremembo družbenega reda, za revolucijo, ne zmanjšuje veličine narodnoosvobodilnih prizadevanj".⁶³ Dotaknila pa se je tudi nekaterih aktualnih vprašanj kot je slovensko-hrvaška meja v Istri.⁶⁴

Med njene pomembnejše predavateljske nastope pa sodi sodelovanje na simpoziju *Etnia e sviluppo* v Gorici (1991), nastop v Ljubljani na zborovanjih v organizaciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1991 - simpozij o Osvobodilni fronti; 1995 - simpozij Slovenci in država), na simpoziju o škofu Andreju Karlinu v Rimu (1996), na mednarodnem simpoziju o italijansko-nemško-slovenskih odnosih v *Governo di meneggio* (Como, 1996) ter na 33. srednjeevropskih srečanjih v Gorici (1999). V zadnjih letih je zelo pogosto sodelovala pri predstavitvah knjig predvsem italijanskih avtorjev. Pomembno je njeno sodelovanje v leksikonskih izdajah in pri *Enciklopediji Slovenije*, prav iz tega sodelovanja je nastala knjiga (skupaj z Jožetom Pirjevcem) o Slovencih v Italiji (italijanska izdaja 1998, slovenska 2000). Opozoriti pa velja tudi na mentorsko pomoč, ki jo je Kacinova nudila študentom zgodovine, zlasti magistrandom in doktorandom. Prav tako tudi na njeno sodelovanje v komisijah za obrambo magistrskih in doktorskih nalog. Zajetno število predstavlja tudi zbirka nikdar objavljenih ekspertiz, elaboratov, zapisov in ocen, vodenje okroglih miz in simpozijev ter radijskih in televizijskih nastopov.

⁵⁹ Prispevki za novejšo zgodovino. Ferenčev zbornik, 1997, št. 2, str. 123-139.

⁶⁰ Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, str. 471-484.

⁶¹ Mikužev zbornik. Ljubljana 1999, str. 21-26.

⁶² *Appunti sull' attuale storiografia slovena*. *Storia contemporanea in Friuli*, 1992, št. 22, str. 145-157.

⁶³ Slovenci zgodovinsko osveščeni. *Sodobnost*, 1990, št. 8-9, str. 747.

⁶⁴ Hrvaški 'zgodovinski dolg' Slovincem. O dejavnosti primorskih Slovencev v korist ohranitve hrvaške nacionalnosti v Istri. *Nova revija*, 1999, št. 202-203, str. 249-254.

Sredi leta 1998 je prejela kot vodilna raziskovalka zgodovine primorskih Slovencev v italijanski državi priznanje slovenske ambasadorke znanosti, za izjemno pomembno delo na mednarodnem področju, "saj posreduje znanje o preteklosti narodnostno mešanega območja, zaznamovanega s konflikti, ki še vedno vplivajo na sosedske odnose".⁶⁵ Zelo ljubo pa ji je bilo priznanje, ki ga je leta 1999 prejela ob tridesetletnici rovinjskega centra za zgodovinske raziskave.

* * *

*"Ne pretiravaj!" je bila želja Milice Kacinove, ko je izvedela za nastajanje tega spisa. Ne bom pretiraval, ker ne bom več nadaljeval in sledi le še zaključek, ki sem ga našel pri njeni sestri Nedeljki Pirjevčevi: "Hodiva v bleščečem soncu in prepevava 'Kje, tiran, si zdaj', in ker 'tirana' danes nikjer več ni, sem skoraj tako pogumna kot Neja. Ali ni grozno, reče Neja, da ni raja in Boga, saj tega ne morem verjeti. Kje pa naj bi tudi sedel nad oblaki, negotovo rečem, visoko in še više, za soncem in še naprej. Kaj pa je potem tam namesto sedečega Boga in angelov, pomislim, in spet se mi naredi velika črna luknja, ki je ne morem zapolniti z ničemer. Vse, kar je, je tu na Zemlji, reče Neja, pekel so Nemci in angeli partizani. Ostane nama samo še, da doženeva, kako je s tistim nemškim zdravnikom, ki je Neji ob zadnji hajki prevezal zagnojeno rano ..."*⁶⁶

⁶⁵ Delo, 1. 7. 1998, št. 149.

⁶⁶ Zaznamovana. Maribor 1992, str. 24.

Ob štiridesetletnici Inštituta za novejšo zgodovino, oktober 1999; z desne: dr. Milica Kacin Wohinz, Marija Oblak-Čarni, za njo prof. dr. Ignacij Voje, prof. dr. Mirko Stiplovšek, dr. Zdenko Čepič, dr. Jasna Fischer, dr. Jurij Perovšek, prof. dr. Janko Pleterski.

Branko Marušič

MILICA KACIN WOHzINZ

S u m m a r y

*The Slovene historian Milica Kacin Wohinz was born seventy years ago on 12 October, 1930, in Cerkno in the Primorska region. Upon graduating from history at the University of Ljubljana she dedicated her life to research work, particularly after 1959, when she was employed at the Institute for the History of the Working Class Movement (today the Institute of Modern History) in Ljubljana. During the forty years of her research work she devoted most of her attention to the history of the Slovenes of the Primorska region in the period between World War I and II. When these Slovenes were incorporated into Italy they were treated as an ethnic minority and were thus subjected to the Fascist denationalisation measures. Mrs Kacin Wohinz focused particularly on the national defence activities of the Primorska region Slovenes and the different forms of the anti-Fascist resistance they offered. In contrast to others who wrote on this topic, she based her research work on a thorough study of archival material, particularly of the archives in Italy. Her research work is condensed in the monographs *The Slovenes of the Primorska Region under Italian Occupation 1918-1921* (1972), *The National and Defence Movement of the Slovenes of the Primorska Region 1921-1928* (1972), *The Beginnings of Anti-Fascism in Europe. The Primorska Region 1925-1935* (1990), as well as in numerous papers and articles, which were published in Slovene and Italian professional publications. With her unique research work she has built herself a high reputation, which surpasses the circles of professional historians. Her publications are very often cited, particularly by Italian historians. The work of Milica Kacin Wohinz is highly esteemed also for its original contribution to our knowledge of Slovene-Italian relations in the first half of the 20th century. In 1993, she was appointed co-president of the Italian-Slovene International Cultural and Historical Commission, the aim of which was to write a report on relations between the Italians and the Slovenes in the period 1880-1956. Just before her 70th birthday, she published a book together with Jože Prijevec entitled *The History of the Slovenes in Italy from 1880 to 2000*.*